

Михаїл
(Лузін)

МИХАЇЛ (ЛУЗІН Матвій Іванович) [рос. Михаил (Лузин Матвей Иванович)] (1830–20.03[01.04].1887), єпископ РПЦ, ректор і професор КДА – церк. діяч і педагог, богослов, біблієзнавець, екзегет.

Нар. у с. Шава Макарівського пов. Нижегородської губ. (нині – Кстовського р-ну Нижегородської обл. РФ) у сім'ї паламаря. Після закінчення у 1844 Печерського ДУ (в Нижегородському Вознесенському Печерському чол. монастирі) та Нижегородської ДС (1844–50) навчався у МДА (1850–54), де здобув ступ. магістра богослов'я і словесних наук (ухвалу Конференції МДА затверджено Св. Синодом 31.08.1855). Випускний твір М. «О крещении через погружение и обливание» було надруковано у ж-лі «Прибавления к творениям Святых Отцов» за 1855. Наприкінці 4-го курсу прийняв чернецтво (08.05.1854). Був висвячений на ієродиякона (16.05.1854) та ієромонаха (18.06.1854).

Після завершення академ. курсу залишений у МДА на посаді бакалавра (з 09.10.1854) каф-ри Св. Письма Нового Завіту, яку обіймав згодом як екстраорд. (з 24.02.1859) та орд. (з 1863) професор. Із перших років викладацької діяльності запам'ятався студентам МДА видатними ораторськими здібностями і «весьма интересными» та змістовни-

ми лекціями, що знайомили слухачів із новітніми поглядами і тенденціями у тогочасній зах. богослов. літ-рі та супроводжувалися їхнім ретельним критичним аналізом. З жовтня 1856 до липня 1860 виконував обов'язки помічника бібліотекаря. Поряд із викладанням займався адм. діяльністю на посадах помічника інспектора (1860–61) та інспектора (25.03.1861–07.10.1870). За дорученням керівництва ревізував семінарії Моск. духовного округу – Костромську (1862) та Вологодську (1863, 1865). За сумлінну і бездоганну службу 04.09.1860 був піднесений до сану архімандрита.

У 1866 представляв МДА у синодальному ком-ті з реформи духовних навч. закладів, очолюваному митрополитом Київським і Галицьким Арсенієм (Москвіним). Разом із ректором КДА архімандритом Філаретом (Філаретовим) подав на розгляд ком-ту «особое мнение» та проект нового статуту духовних семінарій, які ґрунтувалися на висунутій ще на поч. 1860-х архієпископом Димитрієм (Муретовим) ідеї розмежування загальної та спец. богослов. освіти, запропонувавши запровадити особливий тип духовно-навч. закладів, що об'єнував би семирічні класичні гімназії та трирічні нестатові пастирські семінарії. Однак ці пропозиції, що викликали заперечення митрополита Московського і Коломенського Філарета (Дроздова), не були підтримані ком-том.

На першому публічному докторському диспуті у МДА 09.12.1871 успішно захистив поданий на здобуття ступ. д-ра богослов'я твір «О Евангелиях и евангельской истории. По поводу книги "Жизнь Иисуса". Соч. Э. Ренана», опублікований у Москві у 1870 (офіц. опонентами на захисті виступили ректор МДА протоієрей О. В. Горський та професор МДА В. Д. Кудрявцев-Платонов). 13.01.1872 одностайне рішення Ради МДА про присудження М. докторського ступ. було затверджено Св. Синодом.

Синодальним указом від 21.01–09.02.1876 призначений ректором МДА. За спогадами

професора МДА Є. Є. Голубинського, мав намір «быть выдающимся, хорошим ректором», «обуздать студентов от пьянства и бездельничанья и возвратить их к скромной, приличной и достаточно трудовой жизни», навіть почав «употреблять меры строгости по отношению к безобразиям», однак протягом короткого, лише дворічного, ректорства не встиг реалізувати цих своїх задумів.

31.12.1877 був призначений єпископом Уманським, 2-м вікарієм Київ. єпархії, та одночасно ректором КДА і настоятелем Києво-Братського Богоявленського монастиря (чин хіротонії звершено 22.01.1878 у Свято-Троїцькому соборі Олександрівської лаври у С.-Петербурзі).

Обраний 28.10.1877 (ще під час ректорства у МДА) почесним членом КДА («принимая во внимание продолжительное служение его в сем высшем заведении и учено-литературные труды его, составляющие богатый вклад в русскую богословскую науку и весьма полезные вообще для духовного просвещения»), на посаді ректора КДА мав беззаперечний наук. авторитет у професорів і студентів. Останнім особливо запам'ятався як «прекрасний лектор», який приваблював величезною богослов. ерудованістю та змістовністю викладів (у КДА читав дворічний курс Св. Письма Старого Завіту, з 22.02.1880 – у званні заслуженого орд. професора), а також як «дивно-хороший совершитель богослужения в храме». Вирізняючись батьківським ставленням до вихованців, заслужив їхню любов і повагу (за деякими згадками, «обаяние личности о. ректора на студентов было неотразимо»). З метою постійної допомоги нужденним студентам і вихованцям КДА ініціював відродження відомого ще з могилянських часів Богоявленського братства (28.09.1882). У січні 1879 відновив ж-л популярного релігійно-просвітницького і повчального спрямування «Воскресное чтение» (видавався при КДА у 1837–71) та узяв під патронат Академії дру-

кований орган Київ. єпархії – журнал «Киевские епархиальные ведомости». Вніс корективи у концепцію видання ж-лу «Труды Киевской духовной академии» – зокрема відновив друк перекладів творів Св. Ієроніма Стридонського та Августина Блаженного (їхньою підготовкою опікувалися переважно П. О. Лашкарьов та О. Д. Воронов), виділивши для публікації зах. Св. Отців і Вчителів Церкви понад третину загального обсягу кожного номера (5 друкованих аркушів з 12), а також зробив акцент на удосупненні тематики і змісту оригінальних наук. статей для читацького загалу. Як ректор КДА, узяв на себе функції відповідального редактора усіх трьох ж-лів, доручивши їхню безпосередню редакторську підготовку і випуск обраним Радою професорам. За «отлично-ревностное» служіння на вікарній Уманській каф-рі та плідну пед. наук. діяльність був відзначений орденом Св. Анни 1-го ступ. (20.04.1880).

У грудні 1882 – лютому 1883 М. переніс інсульт, наслідки якого ускладнили подальше виконання ним ректорських і викладацьких функцій (із 17.12.1882 до 01.03.1883 обов'язки ректора КДА виконував професор І. Г. Малишевський). Невдовзі після одужання 19.03.1883 отримав призначення на Курсько-Белоградську каф-ру, однак до 11.05.1883 залишався у Києві. 27.04.1883 обраний почесним членом Церковно-археолог. тов-ва при КДА. У пам'яті багатьох колег і вихованців закарбувалося його тепле і зворушливе прощання із КДА та останнє богослужіння у Києво-Братському Богоявленському монастирі.

Попри слабке здоров'я, перебуваючи на каф-рі в Курську, встиг зробити чимало корисного для розвитку церк. життя і духовної освіти: оновив та оздобив гол. храм (Знаменський собор) на території Курського Знаменського Богородицького чол. монастиря в істор. центрі міста; ініціював відкриття гуртожитка для студентів Курської ДС; розпочав зведення нової будівлі

Курського ДУ; особисто сприяв розширенню мережі церковнопарафіяльних шкіл; відкрив єпархіальний свічний завод; створив притулок і богадільню для престарілих і хворих священно- і церковнослужителів у Белгороді та ін. Заслужив репутацію «доброго пастиря» і щиру любов духовенства та мирян. Не поривав зв'язку із КДА. Як засновник Богоявленського братства при КДА 31.12.1884 був обраний його почесним членом.

Помер у Курську на 57-му році життя від пневмонії. Був похований за гол. олтарем Знаменського собору у фундаменті його схід. стіни. Заповів МДА та КДА по 5 тис. руб. сріблом недоторканих капіталів на створення преміальних фондів для відзначення викладачів та вихованців за кращі публікації з біблієзнавства («Положение о премии преосвященного Михаила, епископа Курского и Белгородского, учрежденной при Киевской духовной академии» було затверджено Св. Синодом 28.03.1888). Заповів також б-ці КДА всі іноз. книжки (англ., нім., франц., лат., італ., грец., євр. мовами) зі своєї особистої книгозбірні, яка налічувала 3 тис. томів (російськомовні видання відійшли до Нижегородської ДС; слов'ян. книжки – до б-ки Курського Знаменського Богородицького чол. монастиря). Право на видання своїх творів та поширення вже надрукованих томів надав КПЛ.

М., який залишив доволі численні праці у царині правосл. біблієзнавства та екзегетики, відомий передусім як автор «Толкового Евангелия» (у 3 т.) та «Толкового Апостола» (у 2 т.) – загальнодоступних за викладом витлумачень новозавітних текстів, створених із релігійно-просвітницькою, популяризаторською метою (ці праці, що неодноразово перевидавалися за життя М. та після його смерті, досі мають попит у читачів). З іменем М. пов'язують також зародження апологетичного напрямку в рос. біблієзнавчій науці, що постав у рамках полеміки із раціоналістичною негативною критикою

Св. Письма західноєвроп. теологами. Попри неоригінальний характер праць М., у чому дорікали йому і сучасники (як-от колега із МДА П. І. Горський-Платонов), і дослідники (зокрема протоієрей Георгій Флоровський, за словами якого «его книги были обычно только торопливая, хотя и старательная, компиляция, почти пересказ и даже просто перевод немногих иностранных книжек, не всегда удачно выбранных, и часто неверно понятых»), вже у самих спробах «відповідати» зах. критиці Св. Письма, а не «приховувати» чи «замовчувати» її, більшість фахівців визнає позитивний вплив і важливу роль М. у становленні в Росії науково-богослов. біблієзнавчого дискурсу. Як зазначав Г. Флоровський, у повсякденній академ. діяльності М. «внушал своим слушателям любовь к научному чтению и занятиям, стараясь их вовлечь в ученую работу, приучал разбираться в критической проблематике, хотя бы и при чужом пособии. Это был искренний ревнитель духовного просвещения, и этот благородный пафос он умел передать своим ученикам».

Одним із таких учнів М., випускником МДА і відомим рос. богословом-біблеїстом, професором Тульської ДС Миколою Троїцьким (1851–1920) було впорядковано і видано у Тулі (1898–1903, у 8 кн.) та Москві (1900–06, у 5 кн.) лекційні курси М. із «біблійної науки», прочитані студентам МДА та КДА.

Осн. тв.: О тексте синайской рукописи Библии. – М., 1863. – 73 с.; О так называемом Евангелии от Евреев. – М., 1864. – [2], 30 с.; О Евангелиях и Евангельской истории: По поводу книги Е. Ренана «Жизнь Иисуса» (E. Renan. Vie de Jesis. Paris. 1863). – М., 1864. – 71 с.; О Евангелиях и Евангельской истории: По поводу книги «Жизнь Иисуса», соч. Е. Ренана (Vie de Jesus, par E. Renan): Опыт обзора и разбора так называемой отрицательной критики Евангелий и Евангельской истории. – М., 1864–1865. – [4], 404, V с.; 2-е изд., испр. и доп. – М., 1870. – [4], IV, 362 с.; Беседа Спасителя о разрушении Иерусалима, кончине мира и последнем суде // ДЧ. – 1869. – Ч. 2. – С. 319–339; Толковое Евангелие. I: Евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна на славянском и русском наречии / с предисл. и подробными объяснительными прим. архим. Михаила :

в 3 кн. – Кн. 1 : Евангелие от Матфея. – М., 1870. – 568 с.; Кн. 2 : Евангелие от Марка и Луки. – М., 1871. – 615 с.; Кн. 3 : Евангелие от Иоанна. – М., 1874. – 658 с.; 2-е изд. – М., 1871–1885; 3-е изд. – М., 1877–1898; 4-е изд. – К., 1887–1889; 5-е изд. – К., 1889–1905; 6-е изд. – М., 1899–1913; Основные положения (тезисы) сочинения «О Евангелиях и Евангельской истории»: (По поводу книги Ренана «Жизнь Иисуса»: опыт обзора и разбора так называемой отрицательной критики Евангелия и евангельской истории). М., 1870 г. – СПб., 1871. – 8 с.; Речь профессора Московской духовной академии архим. Михаила на публичном диспуте пред защитой сочинения его «О Евангелиях и евангельской истории» на степень доктора богословия 9-го декабря 1871 года. – М., 1872. – 28 с.; Библейская письменность каноническая, неканоническая и апокрифическая // ЧОЛДП. – 1872. – Кн. 1. – С. 22–104; Библейский канон Священных книг Ветхого и Нового Завета // Там само. – Кн. 2. – С. 125–153, 199–236; [Те саме: М., 1900. – 122 с.; Тула, 1904. – 110 с.]; Беседа Иисуса Христа по исцелении расслабленного // Там само. – 1873. – Кн. 1. – С. 523–554; Беседа Иисуса Христа о хлебе жизни (Ин. 13) // Там само. – С. 627–671; Беседа прощальная с учениками (Ин. 13) // Там само. – Кн. 2. – С. 182–226, 270–308; Первосвященническая молитва Иисуса Христа (Ин. 18) // Там само. – С. 445–463; Ответ на статью «О трудах архимандрита Михаила» П. Горского-Платонова, помещенную в «Православном обозрении» февраль, 1873 г. – [М., 1873]. – 28 с.; Толковый Апостол: Деяния и Послания апостолов с Апокалипсисом на славянском и русском наречии / с предисл. и подробными объяснительными прим. еп. Михаила. – Кн. 1. – М., 1876. – [6], IV, 650 с.; [Те саме: М., 1886. – 602 с.]; Столетие из истории толкования Библии у нас в России // Годичный акт в Московской духовной академии 1 октября 1877 г. – М., 1878. – 1-я паг. – С. 1–35; Соборные послания святого апостола Петра с объяснительными примечаниями епископа Михаила. – М., 1887. – [2], XII, 212 с.; Соборные послания Святого апостола и евангелиста Иоанна Богослова с объяснительными примечаниями. – [М., 1887]. – 116 с.; Толковый Апостол: Деяния и Послания апостолов на славянском и русском наречии / с предисл. и подробными объяснительными примеч. еп. Михаила. – Кн. 1 : Деяния апостолов. – К., 1897. – 602 с.; Кн. 2 : Соборные Послания Св. апостолов. – К., 1890. – 464 с.; Библейская наука: Академические чтения доктора богословия, профессора и ректора Московской и Киевской духовных академий, автора «Толкового Евангелия» и «Толкового Апостола» еп. Михаила / под ред. Н. И. Троицкого. – Кн. 1 : Очерк истории толкования Библии. – Тула, 1898. – [4], 149 с.; Кн. 2 : Пятокнижие Моисеево. – Тула, 1899. – [4], 157 с.; Кн. 3 : Исторические книги Ветхого Завета. – 1899. – [4], 113 с.; Кн. 4 : Учительные книги Ветхого завета. – Тула, 1900. – [4], 168 с.; Кн. 5 : Пророческие книги Ветхого завета. – Тула, 1901. – 91 с.; Кн. 6 : Святой пророк Исаия и книга его пророчеств. – Тула, 1901. – [4], 86 с.; Кн. 7 : Святой пророк Иеремия, книга его пророчеств и плач Иеремии. – Тула, 1902. – [4], 54 с.; Кн. 8 : Святые пророки Иезекииль и Даниил и книги их пророчеств. – Тула,

1903. – [4], 95 с.; Библейская наука: Академические чтения по Св. Писанию Нового Завета / под ред. и с предисл. Н. И. Троицкого. – Кн. 1 : По Евангелию. – М., 1900. – 123 с.; Кн. 2 : По Евангелию. – М., 1904. – 110 с.; Кн. 3. – Вып. 1 : Св. Апостол Павел и его Послания. – М., 1905. – 41 с.; Вып. 2 : Римская Церковь и Послание к Римлянам. – М., 1905 (на обл.: 1906). – 141 с.; Кн. 4 : Коринфская Церковь и Послания к Коринфянам. – М., 1906. – 76 с.; Кн. 5 : Колосская Церковь и Послание к Колоссянам. Фессалоникийская Церковь и Послание к Фессалоникийцам. – К., 1906. – 105 с.; Толкование на Евангелие от Матфея. – Клин; М., 2001. – 589, [2] с.; Соборные послания, изъясненные еп. Михаилом (Лузиным): Послания апостола Иакова, апостола Петра, апостола Иоанна Богослова, апостола Иуды. – М., 2009. – 764 с.

Пер.: Герике Г. Э. Ф. Введение в новозаветные книги Священного Писания / пер. с нем. под ред. архим. Михаила. – 1-я пол. – М., 1869. – XII, 257 с.; 2-я пол. – М., 1869. – [2], IV, 311 с.; 2-е изд. – М., 1888. – XII, 528 с.

Арх.: IP НБУВ. – Ф. 160. – №№ 2215–2218; Ф. 162. – №№ 1, 157; Ф. 175. – №№ 1307, 1861, 2016.

Опубл. дж.: Диспут в Троицкой лавре // Волынские Ев. – 1872. – № 3. – Ч. неофиц. – С. 107–111; Определения Святейшего Синода // Московские Ев. – 1876. – № 9. – Отд. офиц. – С. 19; Высочайшие указы // Там само. – 1878. – № 2. – Отд. офиц. – С. 7; Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1877–1878 учебный год. – К., 1878. – С. 154; Восстановление Богоявленского братства при Киевской духовной академии // КЕВ. – 1880. – № 12–13. – Ч. неофиц. – С. 11; Высочайшие грамоты // Там само. – № 18–19. – С. 2; Назначение на архиерейскую кафедру // Там само. – 1883. – № 8. – Ч. офиц. – С. 159; Известия и заметки // Там само. – № 8. – Ч. неофиц. – С. 177; Прощание с Академией и отъезд в Курск бывшего ректора Академии преосвященного Михаила // Там само. – № 9. – Ч. неофиц. – С. 193; Отчет о состоянии Богоявленского братства при Киевской духовной академии для вспомоществования нуждающимся студентам за 1885 год // ТКДА. – 1886. – № 5. – С. 21–22, 31; Памяти преосвященнейшего Михаила, епископа Курского и Белогородского. – Курск, 1887. – [2], 32 с.; О кончине преосвященного Михаила, епископа Курского // КЕВ. – 1887. – № 14. – Ч. неофиц. – С. 288–289; Епископ Михаил (некролог) // Моск. ЦВед. – 1887. – № 13. – С. 215; Еще несколько слов о покойном епископе Михаиле // Там само. – № 14. – С. 225–226; Духовное завещание епископа Курского Михаила // Там само. – № 19. – С. 290; П. Г. Г. Речь, произнесенная в Нижегородской семинарской церкви пред панихидой в 40-й день по кончине преосвященнейшего Михаила, епископа Курского (28 апреля 1887 г.) // Нижегородские Ев. – 1887. – № 9. – Ч. неофиц. – С. 453–459; Некролог [Преосвященный Михаил, епископ Курский] // Донские Ев. – 1887. – № 8–9. – Отд. неофиц. – С. 318–320; Преосвященный Михаил, епископ Курский : некролог // Минские Ев. – 1887. – № 1. – Ч. неофиц. – С. 249–253; Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1887–1888 учебный год. – К., 1888. – С. 64–65, 148–152; У Троицы в Акаде-

мии (1814–1914 гг.) : юбилейный сборник исторических материалов. – М., 1914. – С. 126, 136, 138, 152, 155, 156, 158, 162, 163, 174–177, 195–199, 226, 253, 254, 435, 443, 463, 474, 483, 499, 576, 582, 586, 615–618, 654, 701, 706, 707; Муретов М. Д. Из воспоминаний студента Московской духовной академии XXXII курса (1873–1877 гг.) // БВ. – 1915. – № 10–11–12. – С. 750–759, 761, 763, 765, 767–768; Соколов В. А. Годы студенчества (1870–1874) // БВ. – 1916. – № 2. – С. 261, 268–269; № 5. – С. 23–26; Голубинский Е. Е. Воспоминания. – Кострома, 1923. – С. 28–29, 42.

Літ.: О Толковом Евангелии архимандрита Михаила : библиогр. известие. – М., 1870. – 21 с.; Горский-Платонов П. И. О трудах архимандрита Михаила. – М., 1873. – 24 с.; Смирнов С. К. История Московской духовной академии до ее преобразования (1814–1870). – М., 1879. – С. 71–72, 144–145, 242, 360, 373, 384, 388, 446; Языков Д. Д. Обзор жизни и трудов русских писателей и писательниц. – Вып. 7. – СПб., 1892. – С. 55–56; Тихов А. И. Нижегородская духовная семинария в 1840–1851 гг. // Нижегородские Ев. – 1903. – № 18. – Ч. неофиц. – С. 660–661; Мень А. В., прот. К истории русской православной библеистики // БТ. – Сб. 28. – М., 1987. – С. 278–279; Він же. Библиологический словарь. – Т. 2. – М., 2002. – С. 215–217; Юдин В. Д. Ревнитель духовного просвещения: к жизнеописанию преосвященного Михаила Лузина, ректора МДА // Встреча. – 1999. – № 1 (10). – С. 16–21; Михаил (Лузин Матвей Иванович) // Русские писатели-богословы. Историки Церкви. Исследователи и толкователи Священного Писания. Биобиблиогр. указатель. – 2-е изд. – М., 2001. – С. 338–342; Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи: 992–1892 : в 3 т. – Т. 2. – М., 2003. – С. 330–332; Раздорский А. И. Архиепиеи Курского края XVII–XX вв. : краткий биограф. справочник. – Курск, 2004. – Режим доступа: <http://old-kursk.ru/book/razdorsky/r004.html>. – Назва з екрана; Флоровский Г. В., прот. Пути русского богословия. – М., 2009. – С. 449–450, 454, 730; Головащенко С. І. Дослідження та викладання Біблії в Київській духовній академії XIX – початку XX ст. – К., 2012. – С. 10, 47, 86, 87, 90, 126, 164.

М. Л. Ткачук

МИХАЇЛ (МОНАСТИРЬОВ Андрій Іванович) [рос. Михаил (Монастырев Андрей Иванович)] (25.09[07.10].1815–11[23].09.1846), ієромонах, випускник і викладач КДА – священнослужитель РПЦ, церк. педагог і письменник.

Нар. у багатодітній сім'ї паламаря с. Богородське-Долгоруково Орловського пов. і губ. (нині – с. Богородське Глазуновського р-ну Орловської обл.) Івана Івановича Діомидова. Рано втратив батька. Початкову освіту здобув у Орловському ДУ (1823–31),

де отримав прізвище «Монастирьов». Вирізняючись неабиякими здібностями й успіхами у навчанні, продовжив освіту в Орловській ДС (1831–37). Будучи учнем семінарії, викладав грец. мову в 2-му відділенні словесності.

У 1837–41 навчався у КДА, де прийняв чернецтво (чин постригу звершено митрополитом Київським і Галицьким Філаретом (Амфітеатровим) 15.02.1841 у КПЛ) і був висвячений на ієродиякона (05.04.1841) та ієромонаха (01.07.1841). Закінчив КДА зі ступ. магістра богослов'я і словесних наук (ухвалу академ. Конференції від 19.07.1841 затверджено Св. Синодом 09–18.12.1842). Випускний твір М., присвячений витлумаченню Послання Св. апостола Павла до Колосян, дістав високу оцінку митрополита Московського Філарета (Дроздова).

27.08.1841 був призначений викладачем Св. Письма і сполучених із ним предметів (патрології, грец. і лат. мов) у вищому та сер. відділеннях КДС, де обіймав також посаду бібліотекаря (з 13.10.1841) і тимчасово виконував обов'язки інспектора (03.07–09.08.1842). Став першим розробником курсу патрології, запровадженого у КДС в 1841–42 навч. році.

Ухвалою Св. Синоду від 21–28.09.1842 був призначений інспектором і професором логіки та психології Новгородської ДС, проте, за клопотанням митрополита Філарета (Амфітеатрова), обійняв посаду бакалавра богослов. наук КДА (синодальна ухвала від 27.11–07.12.1842). Викладав Св. Письмо, свящ. герменевтику і викривальне богослов'я. Був помічником бібліотекаря (з 24.06.1844) та інспектора (з 22.01.1845); членом внутр. академ. Правління (з 09.02.1846). За бездоганне виконання своїх службових обов'язків 25.05.1846 зарахований до складу соборних ієромонахів КПЛ.

Працюючи на межі фізичного виснаження, навесні 1846 захворів на туберкульоз. Задля відновлення здоров'я влітку 1846 перебував на відпочинку в Києво-Софійському ми-